

บทที่ ๓

แนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ

บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในแต่ละยุคสมัย ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ เช่น พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อสังคม โดยเสนอการแก้ปัญหาข้อบกพร่องของระบบสังคมการเมืองต่างๆ ออกมา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาวิจัย แต่เนื่องจากแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุมีเนื้อหามาก ผู้วิจัยมีความประสงค์ศึกษาแนวคิดทางการเมือง “ธัมมิกสังคมนิยม” เท่านั้น โดยการวิจัยนี้ได้ประมวลจากข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจากตำราวิชาการของพุทธทาสภิกขุ และนักวิชาการท่านอื่นๆ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของแนวคิดทางการเมือง

มนุษย์มีชีวิตเกี่ยวข้องกับสังคมการเมือง จึงจำเป็นต้องรักษากฎเกณฑ์ แบบแผนพฤติกรรมบางอย่างเอาไว้เพื่อความสงบเรียบร้อยของชุมชน เมื่อเวลาผ่านไปมนุษย์มักจะสงสัยและตั้งคำถามว่า กฎเกณฑ์หรือข้อบังคับที่มีอยู่เหมาะสมหรือไม่กับสถานการณ์ในขณะนั้น ผู้ที่ตั้งคำถามถึงสิ่งที่ดีในสังคม และตรวจสอบความคิดที่ผ่านมา หรือกฎระเบียบข้อบังคับต่างๆ และเสนอความคิดใหม่ขึ้นมา นั้น เรียกว่า “นักคิด” นักคิดแต่ละคนจะมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่เขาอยู่ในขณะนั้น ความคิดทางการเมืองเป็นระบบความคิดที่สะท้อนความเห็นทางการเมือง เป็นแนวทางปฏิบัติที่ผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองใช้เป็นเครื่องมือในการสนับสนุน หรือโจมตีสถาบันใดสถาบันหนึ่ง บางครั้งอาจเป็นจินตนาการหรืออุดมคติ และความสนใจในการวินิจฉัยเชิงคุณค่า ความคิดทางการเมืองจึงเป็นผลที่ได้จากประสบการณ์ และการสังเกตการณ์ความเป็นไปของสังคม ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามยุคสมัย และต้องมีการเผยแพร่ความคิดนั้นๆ ให้มวลชนรับรู้และปฏิบัติตาม จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับอุดมการณ์ทางการเมือง^๑

^๑ สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๔.

เอ็ม. เจ. ฮามอน^๒ นิยามแนวคิดทางการเมืองว่า เป็นการอธิบายอ้างอิงหรือวิพากษ์วิจารณ์ด้านต่างๆ ของสัมพันธภาพทางการเมือง กล่าวคือ ผู้ที่ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ดังที่เราได้เห็นเรื่องต่างๆ มากมายมหาศาลอยู่ในหัวข้อเรื่องนี้ สมาชิกสังคมทุกคนได้รับผลกระทบจากสัมพันธภาพเหล่านี้ เขาได้รับอยู่แล้ว และจะได้รับอยู่ต่อไป เขาอาจให้ความสนใจต่อเรื่องราวมากหรือเพียงเล็กน้อย แต่เขาไม่อาจหนีข้อเท็จจริงที่ว่า สิ่งที่เขาเป็นอยู่หรือสิ่งที่เขากระทำเป็นเรื่องที่กำหนดขึ้น ส่วนใหญ่ทีเดียวโดยระบบการเมืองที่ตนประกอบเป็นส่วนหนึ่ง และพื้นฐานของระบบการเมืองก็คือ ความคิดทางการเมือง

Eugene J. Meehan^๓ มีความเห็นว่า ความคิดทางการเมือง เป็นเรื่องของความคิดเห็นเชิงประเมินค่าทางการเมือง ซึ่งบางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการเมืองที่เป็นจริง หรืออาจเป็นความคิดเห็นที่ยากแก่การที่จะทำให้เป็นจริงก็ได้ แม้ว่าการศึกษาความคิดทางการเมืองจะเกี่ยวข้องกับการประสบการณ์ทางการเมืองในระดับหนึ่งก็ตาม

Leo Strauss^๔ ให้ความหมาย แนวคิดทางการเมือง คือการสะท้อนความคิดหรือความหมายใด ที่มีความสำคัญทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นความเห็นหรือจินตนาการที่เป็นหลักเบื้องต้นทางการเมือง โดยมีเจตนาเพื่อสนับสนุนหรือป้องกันความคิด ความเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือเป็นความสนใจเฉพาะในกฎเกณฑ์ หรือนโยบายทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง

นิธิ เอียวศรีวงศ์^๕ กล่าวว่า มีทัศนะเกี่ยวกับความคิดทั้งหลายของมนุษย์ว่า แนวคิดทั้งหลาย รวมทั้งแนวคิดทางการเมือง มีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในสังคมต่างๆ เสมอ

^๒ เสน่ห์ จามริก, *ความคิดทางการเมืองของเพลโตถึงปัจจุบัน*, (กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๐), หน้า ๑-๒.

^๓ Eugene J. Meehan, *Contemporary Political Thought : A Critical Study*, (Home Wood, Illinois : The Dorsey Press, 1967.), p. 1-2, อ้างใน ชลธิ์ ยังตรง, “ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒.

^๔ Leo Strauss, *What is Political Philosophy? And other Study*, (Wesport, Connecticut : Greenwood Press, 1973), p. 9-15, อ้างใน ชลธิ์ ยังตรง, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๒.

^๕ นिति เอียวศรีวงศ์, “การศึกษาประวัติความคิดของไทย”, *วารสารธรรมศาสตร์*, เล่มที่ ๑๑ ปีที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕) : ๔๒.

กล่าวคือ ความคิดและสิ่งแวดล้อมในสังคม ต่างปรุงแต่งซึ่งกันและกันตลอดเวลา ความคิดจึงไม่ได้เป็นปรารณาภาพที่หยุดนิ่งและยังมีส่วนหนึ่งในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์อีกด้วย

ดังนั้น แนวคิดทางการเมือง หมายถึง ระบบที่เกี่ยวข้องกับการเมือง การแบ่งคุณค่าต่างๆ ในสังคมโดยความสัมพันธ์ทางอำนาจ ความคิดทางการเมืองมีจุดประสงค์เพื่อสนับสนุน ป้องกัน หรือโจมตี ความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งหรือสถาบันหนึ่ง และเผยแพร่ความคิดทางการเมืองนั้นให้มวลชนรับรู้และปฏิบัติตาม ด้วยเหตุที่ความคิดทางการเมืองไม่สามารถตัดขาดจากสังคมได้ อิทธิพลจากสภาพของสังคม เพราะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกันตลอดเวลา ความคิดทางการเมืองไม่สามารถเกิดขึ้นเอง ต้องอาศัยอิทธิพลจากปัจจัยของสภาพของสังคม และสถานการณ์ทางการเมือง ซึ่งมีผลต่อการก่อรูปแนวคิดทางการเมืองของนักคิดทางการเมืองอีกด้วย ดังนั้น ในการศึกษาแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ จำเป็นต้องศึกษาปัจจัย และองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ ภูมิหลัง ประสบการณ์ การศึกษา สภาพสิ่งแวดล้อม และสภาพทางสังคมการเมือง ซึ่งมีผลในช่วงที่ท่านได้ศึกษาและนำเสนอแนวคิดออกมาด้วย

๓.๒ การก่อรูปแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ

นักคิดหรือนักทฤษฎีท่านหนึ่งๆ นั้นสามารถที่จะพัฒนาความคิดของตน จนกระทั่งแสดงแนวคิดออกมา จะต้องผ่านการพัฒนาความคิดตั้งแต่เด็กจนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ การเรียนรู้และซึมซับทางสังคมการเมือง เรียกว่าการเรียนรู้ทางการเมือง หรือการจัดเลาทางการเมือง^๖ (Political Socialization) หมายถึง กระบวนการที่บุคคลได้รับความรู้ ทำให้คุ้นเคยกับระบบการเมือง (Political System) และกำหนดลักษณะแนวคิดทางการเมือง โดยทำความเข้าใจเกี่ยวกับ

^๖ ชลธิ์ ยังตรง, ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๒๖.

บุคคล ตลอดจนบุคคลที่มีปฏิกิริยา หรือความรู้สึกต่อปรากฏการณ์ทางการเมือง^๖” มืองค์ประกอบของการจัดেলাทางการเมืองคือ^๗

๑. ความรู้และประสบการณ์ทางการเมือง เช่น ความรู้เกี่ยวกับระบบการเมือง ค่านิยมอุดมการณ์ ความเชื่อ บรรทัดฐานทางการเมือง องค์การทางการเมือง เป็นต้น เพื่อนำไปถ่ายทอดฝึกฝนให้กับผู้จัดেলা

๒. การกระทัาระหว่างกันทางสังคม หมายถึงบุคคลผู้ให้การจัดเอลากับผู้ได้รับการจัดเอลาต้องความสัมพันธ์กันก่อน เพื่อเป็นการถ่ายทอดความรู้ สั่สอนอบรมทางด้านการเมือง

๓. ภาษา เป็นเครื่องมือ สำหรับการถ่ายทอดทางการเมืองที่สำคัญ ภาษานี้หมายถึงภาษาของสังคม หรือภาษาเฉพาะหรือศัพท์เทคนิคทางการเมืองด้วย

๔. ความรักความชอบพอ หมายถึง ความรู้สึกหรืออารมณ์ของผู้ให้การจัดเอลา โดยเฉพาะต้องมี ตัวนำ หรือตัวแทน (agents) สำหรับจัดเอลาทางการเมือง ซึ่งมีหลายประเภทด้วยกันคือ^๘ ก) กลุ่มปฐุมภูมิ ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนเล่น เพื่อนร่วมงาน ข) โรงเรียน ค) พรรคการเมือง ง) สื่อมวลชน และ จ) ตัวแทนศาสนา

ดังนั้น การเรียนรู้ทางการเมือง คือ กระบวนการอบรมกล่อมเอลาให้สมาชิกของสังคมเรียนรู้ทางวัฒนธรรมทางการเมือง และโครงสร้างทางการเมืองตั้งแต่จนเป็นผู้ใหญ่ต่อเนื่องไปตลอดชีวิต เป็นการหล่อหลอมให้เกิดแบบฉบับของทัศนคติ ความคิดเห็น และความรู้สึกในทางใดทางหนึ่งต่อระบบการเมือง

^๖ Michael Rush and Phillip Atthoff , **An Introduction to Political Sociology**, (London : Tomas Nelson and sons Limited, 1971.), p. 16, ดูรายละเอียดใน สถิต นิยมญาติ, **สังคมวิทยาการเมือง**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔), หน้า ๖.

^๗ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **สังคมวิทยาการเมือง หลักการและประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐๔ – ๒๐๖.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖ – ๒๐๘.

๓.๒.๑. การก่อรูปแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในวัยต้น

พุทธทาสภิกขุ เดิมชื่อ เจื่อม นามสกุล แซ่โฉ้ว ต่อมาเปลี่ยนชื่อสกุลเป็น "พานิช" เกิดเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอลำยอง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นบุตรของนายเชียง และนางเคลื่อน มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๓ คนคือ ๑) พุทธทาสภิกขุ ๒) นายยี่เกย ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น นายธรรมทาส พานิช ๓) นางกิมซ้อย พานิช ปัจจุบันถึงแก่กรรมแล้ว บิดามารดาประกอบอาชีพค้าขายในตลาดตำบลพุมเรียง เริ่มการศึกษาจากวัดโพธาราม โดยช่วงนี้ท่านได้ใช้ชีวิตเด็กวัดเมื่ออายุ ๑๑ ปี ได้ออกจากวัดมาอยู่บ้าน เพื่อเรียนหนังสือที่โรงเรียนโพธิพิทยากร จนจบชั้นมัธยมปีที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ แล้วมาเรียนต่อมัธยมที่ ๓ ที่โรงเรียนสารภีอุทิศ เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ได้ออกมาช่วยทางบ้านค้าขายขณะที่ท่านมีอายุได้ ๑๗ ปี

พุทธทาสภิกขุได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ณ วัดอุบล อำเภอลำยอง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยมีพระครูเจตติกราม เป็นพระอุปัชฌาย์ มีพระปลัดท่ม อินทโชติ และพระครูศักดิ์ อมรภิจิตโต เป็นพระคู่สวดได้รับฉายาว่า "อินทปญฺโญ" เมื่ออุปสมบทแล้วจึงไปจำพรรษาอยู่ที่วัดใหม่พุมเรียง^{๑๑} สภาพแวดล้อมภายในครอบครัวของพุทธทาสภิกขุ มีอิทธิพลต่อการแนวคิดของท่านอย่างมากในวัยต้น เพราะมารดาของท่านเป็นผู้ที่ยึดมั่นอย่างมากในหลักการของพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรม มิตรสหายของมารดามาเยี่ยมเยียนพบปะสนทนาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกัน พุทธทาสภิกขุในวัยหนุ่มได้ฟังผู้อื่นสนทนาธรรมก็มีความสนใจ จึงไปค้นคว้าหนังสือที่ใช้เรียนนักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมชั้นเอก รวมทั้งหนังสืออิทธิธรรมมาอ่าน พร้อมทั้งบรรยายกาศภายในครอบครัวทำให้สนใจในพระพุทธศาสนา จนมีความรู้ที่สามารถพูดได้ตอบธรรมะได้เป็นอย่างดี ประกอบกับสภาพแวดล้อมทางสังคม และภูมิศาสตร์ของอำเภอลำยอง ในยุคนั้นเป็นสังคมที่สงบ ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมมีฐานะพอมีพอใช้ และด้านทรัพยากรธรรมชาติก็อุดมสมบูรณ์ไม่ขาดแคลน ประชาชนมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นับได้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุได้เกิดมาท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจ ทำให้ท่านได้ซึมซับเอาแนวคิดต่างๆ ทางพุทธศาสนาดังแต่ดำรงเพศ

^{๑๑} ประเวศ วะสี, สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๐), หน้า ๓-๑๑

ฌราวาสอยู่ การศึกษาเป็นอีกปัจจัยที่สำคัญในวัยต้นของท่าน ยุคสมัยที่วัดเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยสำหรับชาวบ้าน เด็กผู้ชายทุกคนจะได้รับการศึกษาขั้นต้นจากวัด พุทธทาสภิกขุใช้ชีวิตเป็นเด็กวัด จึงทำให้ได้รับการอบรมทางพระพุทธศาสนาด้วย เวลาต่อมาเมื่อท่านได้ลาออกจากโรงเรียน ช่วงที่จบชั้นมัธยมปีที่ ๓ แล้วท่านได้ใช้เวลาว่างจากการค้าขายศึกษาธรรมะจากหนังสือสูตรนักธรรม ทำให้ท่านมีความรู้ด้านธรรมะเป็นอย่างดี

ดังนั้น ปัจจัยที่มีต่อการก่อรูปแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในช่วงวัยต้นนั้น ได้แก่สภาพแวดล้อมสังคมที่สงบสุข มีพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ประกอบกรอบคร่าวของท่านที่เป็นกรอบคร่าวที่เคร่งครัดในการนับถือพระพุทธศาสนา และที่ท่านได้รับการศึกษาอบรมขั้นต้นจากวัด จึงเป็นการหล่อหลอมความคิดต่างๆ ทำให้ท่านสนใจพระศาสนาอย่างจริงจัง ปัจจัยเหล่านี้จึงมีอิทธิพลต่อการก่อรูปความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุในเวลาต่อมา

๓.๒.๒ การก่อรูปแนวคิดทางการเมืองในช่วงสมณะ

การก่อรูปความคิดในช่วงสมณะของพุทธทาส แบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะแรก การก่อรูปในช่วงสมณะตอนต้น และระยะที่สอง เป็นการศึกษาการก่อรูปแนวคิดช่วงหลังการก่อตั้งสวนโมกขพลาราม มีรายละเอียดดังนี้

๑) การก่อรูปแนวคิดทางการเมืองในช่วงสมณะช่วงต้น

พุทธทาสภิกขุอุปสมบทนั้น ครั้งแรกตั้งใจเพียงอุปสมบทเพื่อโปรดโยมมารดา ตามประเพณีของสังคมไทยเพียงหนึ่งพรรษา และจะลาสิกขาจากสมณะเพศมาประกอบการค้าต่อไป แต่ท่านมีแรงจูงใจหลายประการที่ทำให้ท่านไม่ลาสิกขาจากสมณะเพศ ประการแรก คือ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ก่อนที่ท่านจะอุปสมบทได้ ๑ ปี คณะสงฆ์เมืองไชยาในยุคนั้น ได้จัดตั้งโรงเรียนสอนนักธรรมขึ้น ท่านสอบนักธรรมชั้นตรีได้ในปีแรก ประการที่สอง ท่านเป็นผู้แสดงธรรมให้กับศรัทธาญาติโยม ทำให้มีกิจธุระที่จะอยู่ในสมณะเพศต่อไปประการที่สาม ท่านเป็นครูสอนนักธรรม สามารถสอนได้ดี นักเรียนส่วนใหญ่สอบได้ ท่านจึงตัดสินใจอยู่ในสมณะเพศต่อไป^{๖๖}

^{๖๖} ประเวศ วะสี, สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก, หน้า ๓.

พ.ศ.๒๔๗๑ ท่านพุทธทาสภิกขุได้เดินทางมากรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม โดยพักที่วัดปทุมคงคา แต่วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในกรุงเทพมหานคร ไม่ได้เป็นไปตามที่ท่านได้คาดหมายไว้แต่อย่างใด ดังนั้น ท่านศึกษาได้ระยะเวลาเพียงสองเดือน จึงตัดสินใจกลับอำเภอไชยา โดยหลังจากนั้นในปี พ.ศ.๒๔๗๓ ท่านได้ย้อนกลับไปเรียนปริยัติธรรมในกรุงเทพอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงนี้มีเหตุการณ์หนึ่งที่ส่งต่อแนวคิดทางการเมือง คือเหตุการณ์ที่นายนิรท ภาษิต (กลิ่ง) ได้ก่อตั้งสำนักนาริวงศ์ขึ้น บรรพชาบุตรสาวตนเองเป็นสามเณรี โดยอ้างว่าเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนายุคถึงพุทธกาล โดยนายนิรทได้โจมตีการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ว่าย่อหย่อนไปมาก พุทธทาสภิกขุไม่เห็นด้วยกับการกระทำของนายนิรท ความบกพร่องในวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ทำให้นายนิรทอาศัยเป็นช่องโจมตีได้ ความสงสัยนี้ทำให้ท่านมีความคิดพยายามที่จะรื้อฟื้นข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ดีขึ้น พุทธทาสภิกขุได้เขียนจดหมายติดต่อกับนายธรรมทาสน้องชาย แจ้งความประสงค์ที่จะกลับมาค้นคว้าพระธรรมเพื่อหาแนวทางแก้ไขและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมที่บ้านเกิด อันเป็นจุดเริ่มต้นการก่อตั้งสวนโมกขพลาราม ในปี พ.ศ.๒๔๗๕^{๑๒}

ข) การก่อรูปแนวคิดทางการเมืองในช่วงสมณะ หลังการก่อตั้งสวนโมกขพลาราม

พุทธทาสภิกขุตัดสินใจเลิกการศึกษาปริยัติธรรมในกรุงเทพมหานคร ท่านสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค และตัดสินใจไม่ศึกษาในระดับสูงกว่านั้น แต่หันกลับมาศึกษาด้วยตัวท่านเอง มุ่งศึกษาธรรมะทั้งวิปัสสนาและคันถธุระไปพร้อมๆ กัน การศึกษาพระธรรม ท่านใช้พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยเป็นหลักในการค้นคว้า ตลอดจนอรรถกถาต่างๆ และพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาอังกฤษ ได้แก่ ฉบับชุดของ Pali Text Society เน้นการศึกษาบาลีและอรรถกถาต่างๆ ประกอบที่ท่านค้นคว้ามากใน สุตตันตปิฎก ซึ่งเป็นเรื่องของการแสดงธรรมะ และพระไตรปิฎกที่ใช้ค้นคว้ามาก ได้แก่ มัชฌิมนิกาย รองลงมาคือสังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และทีมนิกายตามลำดับ นอกเหนือจากการศึกษาพระพุทธานุศาสนิกายเถรวาทแล้ว ท่านสนใจศึกษา

^{๑๒} ชลธี ยังตรง, ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๕

ธรรมะในนิกายมหายานและนิกายเซน เห็นได้จากผลงานที่ท่านแปลพระสูตรของนิกายเซน จำนวน ๒ เล่มด้วยกัน คือ สูตรของเว่ยหล่าง และคำสอนของ ฮวงโป^{๑๓}

นอกจากศึกษาพระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุยังศึกษาคริสต์ศาสนาจากคัมภีร์ไบเบิล และศาสนาอิสลามจากคัมภีร์อัลกุรอาน เพื่อเปรียบเทียบกับหลักการของพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้น ท่านมองพระเจ้าในฐานะที่เป็นตัวบุคคล โดยที่ท่านได้เขียนโต้ตอบปัญหากับบาทหลวง ในยุคแรกการตอบได้ในทำนองที่รุนแรง ต่อมาความคิดของท่านเปลี่ยนไป เริ่มมีการ ประนีประนอมระหว่างศาสนามากขึ้น และกล่าวถึงพระเจ้าในฐานะเป็นกฎของธรรมชาติ มิใช่พระเจ้าในทัศนะของบุคคล การศึกษาศาสนาอิสลาม ท่านศึกษาโดยอาศัยคัมภีร์อัลกุรอาน ประกอบกับ ท่านมีเพื่อนเป็นอิสลามชื่อ หัจญีประยูร วทานยกุล ได้แลกเปลี่ยนความรู้กัน หัจญีประยูรได้กล่าวว่า ทั้งท่านและพุทธทาสภิกขุมีจุดหมายคือการต้องการทำศาสนาให้เป็นสากล^{๑๔}

การศึกษาปรัชญาตะวันตกและวิทยาศาสตร์ ท่านพุทธทาสได้นำมาเปรียบเทียบกับ หลักของพระพุทธศาสนา ท่านศึกษางานของนักคิดและนักปรัชญาโดยตรงโดยวิธีวิพากษ์วิจารณ์ และตีความ พุทธทาสภิกขุสนใจศึกษาวิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นวิธีการสังเกต การทดลอง ว่า สามารถดับทุกข์ได้ นำมาใช้อธิบายและสนับสนุนพระพุทธศาสนา นอกนั้นยังสนใจในปรัชญา อินเดียและโบราณคดีอีกด้วย เช่น การศึกษาคัมภีร์เวทานตะ งานของวิเวกานันทะ, รพินทรนาถ ฐากูร, มหาตมะ คานธี เป็นต้น การศึกษาด้านโบราณคดีที่ท่านได้ให้ความสนใจใฝ่อย่างจริงจัง ถึงกับเดินทางไปประเทศอินเดียและประเทศิเบตเพื่อหาร่องรอยทางประวัติศาสตร์ ต่อมาท่านได้ เลิกศึกษาโบราณคดี โดยสรุปว่าโบราณคดีไม่มีประโยชน์สำหรับการพ้นทุกข์^{๑๕} นอกจากศึกษา ตำราวิชาการต่างๆ แล้ว ท่านได้รับรู้เหตุการณ์เปลี่ยนการปกครองจากวิทยุและหนังสือพิมพ์ ซึ่ง

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ, สัมภาษณ์โดย พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตตชีวประวัติของท่านพุทธทาสภิกขุ* เล่าไว้เมื่อวันเสาร์ ๓ ชีวิตแห่งการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕.) หน้า ๕๗๗, อ้างใน ชลธิ์ ยังตรง, *ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ*, หน้า ๔๕.

^{๑๔} หัจญีประยูร วทานยกุล, *ห้าสิบปี สวนโมกข์ ภาค ๑* เมื่อเขาพูดถึงเรา, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗๑. อ้างใน ชลธิ์ ยังตรง, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๔๗.

^{๑๕} ชลธิ์ ยังตรง, *ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ*, หน้า ๔๘.

เป็นประสบการณ์ที่เป็นปัจจัยสำคัญที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุคือ สถานการณ์ทางการเมืองหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.๒๔๗๕ เป็นต้นมา กล่าวคือ

หลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา มีเหตุการณ์ทางการเมืองที่น่าสนใจ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ ๒ ครั้ง คือ เหตุการณ์เมื่อ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และเมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ เป็นอีกปรากฏการณ์ทางการเมืองที่ต่างประเทศให้ความสนใจ เป็นเหตุการณ์ฆาตกรรมหมู่กลางเมืองที่สยดสยอง ได้ทำลายภาพพจน์เมืองพระพุทธรศาสนาของประเทศไทยเป็นอันมาก ส่งผลให้กิจกรรมด้านการเมืองการปกครองทำได้ไม่เต็มที่ ชุมชนต่างๆ ถูกสั่งปิด และบรรยากาศทางวิชาการเงียบหายไป^{๑๖} กลุ่มปัญญาชนและกลุ่มนักศึกษาพยายามทำกิจกรรมทางสังคม โดยอาศัยชมรมวัฒนธรรมประเพณี เช่น จัดกลุ่มสนทนาปัญหามานเมืองโดยใช้แนวทางพุทธธรรม โดยกลุ่มนักวิชาการและปัญญาชนได้หันมาสนใจพุทธธรรม เพื่อเป็นมรรควิธีในการแก้ปัญหาสังคมมากขึ้น ช่วงนี้เองแนวคิดทางสันติวิธีมีผู้สนใจศึกษาหลักธรรมของพระพุทธรศาสนามากขึ้น มีการก่อตั้งเป็นชมรมชาวพุทธต่างๆ หลายชมรม ประกอบด้วยนักกิจกรรมระดับนักศึกษามหาวิทยาลัยและพระภิกษุเป็นแกนนำ ในช่วงนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอความคิดเห็นที่มีประเด็นการเมืองและสังคมขึ้น ในการบรรยายธรรมชุดธรรมะกับการเมือง, เมื่อธรรมครองโลก, ศีลธรรมกับมนุษย์โลก, อริยศีลธรรม, เยาวชนกับศีลธรรม^{๑๗} โดยที่ชมรมพุทธเหล่านี้จะเน้นกิจกรรมที่พัฒนาตนเองก่อนแล้วค่อยคิดที่จะพัฒนาสังคม เช่นกลุ่มการศึกษาปฏิบัติธรรม การอุปสมบทหมู่ที่มักจะเชื่อมกับสถาบันหลักของพระพุทธรศาสนา เช่นสวนโมกขพลารามที่มีท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้นำ หรือวัดชลประทานรังสฤษฎ์ที่มีท่านปัญญานันทภิกขุเป็นเจ้าอาวาส เป็นต้น เพื่อตอบสนองสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สภาพเหตุการณ์ทางสังคมและการเมือง

^{๑๖} อัญญา แก้วทองกุล, “การศึกษาเปรียบเทียบ : การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนาในทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ และมหาตมะ คานธี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔.

^{๑๗} เสรี พงษ์พิศ, ธรรมะกับการเมือง ท่านพุทธทาสกับสังคมไทย, วารสารธรรมศาสตร์ ๑๐ มีนาคม ๒๕๒๕, หน้า ๑๒. อ้างใน อัญญา แก้วทองกุล, “การศึกษาเปรียบเทียบ : การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนาในทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ และมหาตมะ คานธี”, หน้า ๑๔.

ช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๕๑๖ – ๒๕๑๙ เป็นช่วงที่ความวุ่นวายทางสังคมและการเมืองสูงมากช่วงหนึ่ง เป็นช่วงที่กระแสความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย และแบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์หรือคอมมิวนิสต์ กำลังต่อสู้กันอย่างมาก การขยายตัวของเศรษฐกิจในอัตราส่วนที่ไม่พอดีกับการพัฒนาทางการเมือง ความกดดันกลุ่มพลังทางการเมืองที่มีความต้องการเรียกร้องประชาธิปไตย ตลอดจนการใช้อำนาจเผด็จการของผู้นำประเทศ เหล่านี้ล้วนเป็นการผลักดันที่ก่อให้เกิดความวุ่นวายและการใช้กำลังรุนแรงทางการเมืองในช่วงนี้

ดังนั้น สรุปความได้ว่า การก่อรูปความคิดของพุทธทาสภิกขุ ได้รับอิทธิพลความคิดจากสิ่งแวดล้อม, การศึกษา, ประสบการณ์ และเหตุการณ์ทางสังคมการเมือง มีส่วนสำคัญต่อการก่อรูปความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ ท่านได้รับการหล่อหลอมความคิดทางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาตั้งแต่วัยเยาว์ สนใจศึกษาธรรมะและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่ยังไม่ได้อุปสมบท นอกจากนั้นยังมีความรู้รอบด้าน ทั้งศาสนาวิทยา ปรัชญา วิทยาศาสตร์ และโบราณคดี ท่านยังเป็นผู้ที่สนใจในเหตุการณ์บ้านเมือง มีความคิดที่มีลักษณะประนีประนอม เน้นสันติวิธี โดยเฉพาะเหตุการณ์สังคมการเมืองช่วง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ - ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ มีอิทธิพลต่อการแนวคิดทางการเมืองของท่านเป็นอย่างมาก ซึ่งพิจารณาและเห็นว่า ระบบการเมืองไทยในขณะนั้นไม่ถูกต้อง ท่านจึงเสนอการเมือง “ธัมมิกสังคมนิยม” เข้ามาเพื่อแก้ไขปัญหา และเป็นทางออกของการเมืองและสังคมไทยในยุคนั้น

๓.๓ ความหมายและหลักการของธัมมิกสังคมนิยม

ผู้วิจัยมีความประสงค์ศึกษาในประเด็นเรื่อง ความหมายและหลักการของธัมมิกสังคมนิยม^{๙๙} การเมืองธัมมิกสังคมนิยม และจุดเด่นและจุดด้อย ผู้วิจัยประสงค์ศึกษาแนวคิดการเมืองเรื่องธัมมิกสังคมนิยม มีรายละเอียดดังนี้

^{๙๙} คำว่า ธัมมิกสังคมนิยม มีที่เขียนปรากฏอยู่ ๒ แบบ คือ “ธัมมิกสังคมนิยม” คำหนึ่ง และ “ธรรมิกสังคมนิยม” คำหนึ่ง ในที่นี้จะใช้คำว่า “ธัมมิกสังคมนิยม”

๓.๓.๑ ความหมายของธัมมิกสังคมนิยม

ธัมมิกสังคมนิยม เป็นคำรวมของคำว่า “ธรรมะ” หรือ “ธัมมะ” กับคำว่า “สังคมนิยม” มีความหมายว่า “สังคมนิยมที่ประกอบด้วยธรรม” ธัมมิก แปลว่า ธรรม อิ-ก ทำยศัพท์ที่มีความหมายว่า “ประกอบอยู่ด้วย” หรือ “เป็นไปกับ” สังคมนิยมมีความหมายถึงระบบการเมืองอย่างหนึ่งที่ท่านพุทธทาสได้พิจารณาว่า เป็นระบบการเมืองตามหลักพระศาสนา ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า “ศาสนาทุกศาสนามีหัวใจเป็นสังคมนิยม”^{๙๙} สังคมนิยมตามความเข้าใจของท่านว่า สังคมนิยมควรจะเป็นความหมายของคำว่า Politics โดยตรง เพราะ Politics นี้หมายความว่าถึง ปัญหาของคนมาแล้ว”นิยม” ก็คือเพ่งเล็งเรื่องเกี่ยวกับคนมากนั่น^{๑๐๐}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึง “ธัมมิกสังคมนิยม” ว่าเป็นระบบการเมืองที่ประกอบอยู่ด้วยศีลธรรมมากกว่าระบบอื่น เพราะถือเป็นเรื่องประโยชน์สุขของสังคมเป็นสำคัญ และนำความเป็นระบบที่จะนำความปกติมาสู่สังคม ส่วนคำว่า”ศาสนา” คือภาวะสูงสุดของศีลธรรมเมื่อระบบการเมืองโดยแก่นแท้แล้วเป็นเรื่องของศีลธรรมนั่นเอง ดังนั้น การเมืองกับศีลธรรมจึงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก โดยแนวคิดเรื่องการปกครองที่ท่านเสนอก็คือ การมีนักปกครองที่ดี มีศีลธรรมการให้การศึกษาที่ดี ปลูกฝังศีลธรรมแก่คนในชาติและเศรษฐกิจที่ดีในประเทศ “อาตมาได้เคยเสนอระบบการเมืองที่เรียกว่า ธัมมิกสังคมนิยมของพระพุทธศาสนา และเดี๋ยวนี้ก็ยังยืนยันอย่างนี้ว่าระบบนี้จะช่วยโลกได้ ระบบธัมมิกสังคมนิยมของพระพุทธศาสนา นี้ อยู่ในฐานะที่เป็นผลไม่เห็นแก่ตัว”^{๑๐๑}

โดนัล เค. สเวเลอร์ (Donald K. Swearer) เห็นว่า ธัมมิกสังคมนิยม มีพื้นฐาน ๓ ประการ คือ ประการแรก หลักแห่งประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งครอบคลุมถึงเรื่องการเมืองเศรษฐกิจ

^{๙๙} พุทธทาสภิกขุ, ธัมมิกสังคมนิยม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ , ๒๕๔๘), หน้า ๘๓.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๑๐๑} ทวีวัฒน์ บุญทริกวิวัฒน์, พุทธทาสภิกขุ กับทฤษฎีธรรมิกสังคมนิยม, ใน พระพุทธศาสนาวิภวโลก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

และโครงสร้างของสังคม ประการที่สอง หลักแห่งการควบคุมตัวเองและความกรุณา ซึ่งครอบคลุมความประพฤติส่วนตัว ประการที่สาม หลักแห่งความเคารพและเมตตา ซึ่งกำหนดทำที่ถูกต้อง^{๒๒}

ดังนั้น ชัมมิกสังคมนิยม คือสังคมในอุดมคติที่มีธรรมะและศีลธรรมเป็นพื้นฐาน ที่หมายถึงธรรมชาติ หรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์ สอดคล้อง เกื้อกูลถึงกันและกัน มุ่งเน้นที่ประโยชน์ส่วนรวม การอยู่ร่วมกันด้วยความเคารพเมตตาต่อกัน ความเท่าเทียมกันในสังคมชัมมิกสังคมนิยม คือ สังคมที่ตั้งอยู่บนฐานของธรรมหรือประกอบด้วยธรรม ลักษณะเป็นสังคมนิยมที่แท้จริง

๓.๓.๒ หลักการของชัมมิกสังคมนิยม

การที่ศึกษาให้เข้าใจแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุได้นั้น ต้องเข้าใจแนวคิดทางการเมืองในพระพุทธศาสนา และหลักการของชัมมิกสังคมนิยม มีรายละเอียดดังนี้

๑) การเมืองในพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงความคิดเห็นทางการเมืองโดยนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มาอธิบาย ให้เห็นถึงหลักการและยอมรับในสังคม หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะบางประการ ที่สนับสนุนหลักการของการเมือง ๓ ประการ คือ ความเสมอภาค เสรีภาพ และภารดรภาพ ดังที่ปรากฏในวาสุฏฐสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า

นามและโคตรที่เขากำหนดกันนั้น เป็นเพียงสมมติบัญญัติในโลก นามและโคตรปรากฏอยู่ได้เพราะรู้ตามกันมา ญาติสายโลหิตกำหนดไว้ในการเกิดนั้นๆ นามและโคตรที่กำหนดเรียกกันนี้ เป็นความเห็นที่ฝังแน่นอยู่ในใจมานานของพวกคนที่ไม่รู้ความจริง เมื่อไม่รู้จึงกล่าวว่าเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่ บุคคลเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรมหรือ ไม่เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม^{๒๓}

^{๒๒} Buddhadasa Bhikkhu, **Dhammic Socialism**, Translate by Donald K. Swearer, (Bangkok : Thai Interreligious Commission For Development, 1986), p. 33-34, อ้างใน อัญญา แกว่กองกุล, การศึกษาเปรียบเทียบ : การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนาในทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ และมหาตมะ คานธี, หน้า ๓๒.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๔๖๐ / ๕๘๑.

หลักการของความเสมอภาค พระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีความเท่าเทียมกัน ในข้อที่ว่าทุกคนล้วนตกอยู่ใต้อำนาจของกฎธรรมชาติเดียวกัน ทุกคนจะต้องเกิดแก่เจ็บและตาย ทุกคนต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ทุกคนต้องได้รับผลตามที่ตนได้กระทำไว้ ซึ่งเป็นสัจธรรมและยอมรับกันในสังคมโดยทั่วไป ดังนั้น การที่จะให้ทุกคนอยู่ในสังคมอย่างสันติสุข ผู้ปกครองหรือนักการเมืองที่ดี จะต้องมีธรรมะที่จะต้องเข้าไปแก้ไขปัญหามืองให้เป็นไปตามธรรมะ^{๒๔} หากนักการเมืองไร้ศีลธรรมแล้ว จะทำให้สังคมนั้นวุ่นวายไร้ความสงบ ฉะนั้นการเมืองกับพระพุทธศาสนาจึงต้องพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน

พุทธทาสภิกขุนิยามความหมายของธรรมะว่า หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างตามธรรมชาติทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต คำว่าธรรมมีความหมายเป็น ๔ ความหมาย คือ ๑) ธรรม คือ ธรรมชาติ ตามหลักของพระพุทธศาสนาไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติก่อน ดิน ก่อนหิน กรวดทราย อะไรก็ตามที่มันเป็นธรรมชาติ สูงขึ้นมาถึงสิ่งที่มีชีวิตสูงสุดมันก็คือ ธรรมชาติ ที่เป็นผลของการปฏิบัติ หรืออยู่ตามธรรมชาติที่เรียกว่าพระนิพพาน ก็ยังเป็นธรรมชาติ ๒) ธรรม ในความหมายที่เป็นกฎของธรรมชาติ คือ สิ่งที่ยึดบังคับธรรมชาติให้เป็นไปตามกฎนั้น ตัวธรรมชาติ คือสภาวะธรรมทั้งหลาย กฎของธรรมชาตินั้น คือสิ่งที่บังคับธรรมชาติให้เป็นไป ถ้าสิ่งที่บังคับได้ก็เป็นไปตามที่บังคับ ที่บังคับไม่ได้ก็ยืนอยู่ สำหรับด้านทานกฎธรรมชาติ ๓) ธรรม ในความหมายที่เป็นหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ คือ ความที่มันต้องกระทำและไม่กระทำไม่ได้ ในที่นี้หน้าที่คือ สิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้ นับตั้งแต่การหากิน จนถึงเรื่องจิตใจ ๔) ในความหมายที่เป็นผล ที่เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติหน้าที่ ตามกฎของธรรมชาติ (ปฏิเวธธรรม) ซึ่งถือเป็นหลักตายตัวว่า ผลจะเกิดขึ้นตรงตามกฎของธรรมชาติเสมอไป ไม่มีใครแก้ไขได้ เช่นจะแก้ไขให้ผลของการทำดีออกมาเป็นความชั่ว ให้ผลของการทำความชั่วออกมาเป็นความดี อย่างนี้ไม่สามารถแก้ไขได้^{๒๕}

ธรรมทั้ง ๔ ประการ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมืองเพราะหน้าที่ทางการเมืองนั้น คือหน้าที่ของมนุษย์ในความหมายข้อที่ ๓ ที่เขาจะประพฤติกฎที่ต้องตามกฎของธรรมชาติ^{๒๖} ฉะนั้นธรรมในความหมายทั้ง ๔ ประการ จึงมีความเกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างแยกไม่ได้ พุทธทาสภิกขุได้

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๔๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๒๖} อ้างแล้ว, หน้า ๕๒.

แสดงทัศนความสัมพันธ์ระหว่างธรรมะกับการเมืองว่า การเมืองคือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมในความหมายที่ ๓ คือหน้าที่ คือ ปฏิบัติธรรม อันเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเพื่อให้ถูกต้องตามธรรม ในความหมายที่ ๒ คือกฎของธรรมชาติ เพราะว่าทั้งคนทั้งสัตว์นั้นมันคือ ธรรม ในความหมายที่ ๑ คือเป็นตัวธรรมชาติ เมื่อเป็นตัวธรรมชาติ มันก็หนีกฎธรรมชาติไม่พ้น และเมื่อปฏิบัติแล้ว ก็จะได้ผล ตามความหมายของคำว่าธรรม ในความหมายที่ ๔ คือ ผลที่เกิดขึ้น ตามสมควรแก่หน้าที่ที่ได้ปฏิบัติไป^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ นิยามความหมายของการเมืองว่า “ระบบการจัดหรือการกระทำเพื่อคนจำนวนมากจะอยู่กันโดยปราศจากปัญหาโดยไม่ต้องใช้อำนาจ^{๒๘}” ดังพระพุทธพจน์ ได้กล่าวไว้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมะกับการเมืองดังนี้

๑. พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ตถาคตผู้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดา เทวดาและของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค อุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้และแสดงธรรมที่สงบมาให้ เป็นไปเพื่อปริณิพพาน^{๒๙}

๒. พุทธพจน์ตรัสไว้ว่า บุรุษชาติอาชาไนยเกิดขึ้นมาในโลกนี้ก็เพื่อมหาชนหมาย ความว่าไม่ใช่เพื่อตัวเอง แต่เพื่อมหาชน บุรุษชาติอาชาไนยในที่นี้หมายถึง ผู้มีสติปัญญาระดับสูงสุด เรียกว่าอาชาไนย เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมะ^{๓๐}

๓. พุทธพจน์ที่ตรัส ถึงประโยชน์ตนให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท เมื่อเห็นประโยชน์ผู้อื่นก็ทำประโยชน์ผู้อื่น ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เมื่อเห็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายตัวเองและผู้อื่น ก็พึงทำประโยชน์ทั้งสองฝ่ายให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็คือ ให้นึกถึงผู้อื่นด้วยเสมอไป นึกถึงทุกคน เรื่องปัญหาการเมือง ปัญหาร่วมกันของสังคม ที่จะต้องช่วยปลดเปลื้อง

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๕๕.

^{๒๘} พุทธทาสภิกขุ, การเมืองคืออะไร ? หนทางรอดของมนุษย์ คือ ธรรมิกสังคมนิยม, (นครศรีธรรมราช : สวนโมกขพลารามและคณะธรรมทาน สุราษฎร์ธานี, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^{๒๙} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๒๕/๒๗๔.

^{๓๐} อัง. จตุกฤ. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๑๓๕.

๔. พุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า ธรรมะนี้ ตรัสเพื่อให้ช่วยกันรักษาเอาไว้ เพื่อประโยชน์ความสุข เกื้อกูล ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ เช่นเรื่องโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้นเพื่อประโยชน์ที่จะช่วยกันรักษาไว้ให้ตั้งอยู่เป็นหลักพระพุทธศาสนา หรือเป็นพรหมจรรย์อย่างมั่นคงเพื่อประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ ไม่ใช่เพื่อตัวใครคนใดคนหนึ่ง หรือเพื่อผู้ปฏิบัติธรรมเพียงคนเดียว^{๓๑} ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมะกับการเมือง จึงเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ พุทธทาสภิกขุพยายามชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าการเมืองนั้น โดยที่แท้ก็คือธรรมะ ที่ทำให้สังคมอยู่ได้อย่างมีความสุข โดยไม่ต้องใช้อำนาจ ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อให้ถูกต้องตามธรรม ตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ย่อมก่อให้เกิดความสุข แต่ถ้าขัดกับกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ก็จะส่งผลร้ายต่อสังคมมนุษย์ และนำไปสู่ความรุนแรง^{๓๒}

ดังนั้น สรุปความได้ว่า พุทธทาสภิกขุต้องการชี้ให้เห็นว่า การเมืองสอดคล้องกับธรรมะ การเมืองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติเพื่อให้สังคมอยู่อย่างเป็นปกติ เป็นการจรรจบกับคนจำนวนมากให้อยู่กันโดยปราศจากปัญหา โดยไม่ต้องใช้อำนาจ และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกคน มิใช่เกี่ยวข้องกับผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ ที่จะต้องร่วมกันแก้ไข โดยไม่ใช้ความรุนแรง ใช้อาวุธหรือการประทุษร้าย แต่อย่างใด

๒) หลักการของธัมมิกสังคมนิยม

พุทธทาสภิกขุแสดงความคิดเห็นทางการเมือง โดยนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเป็นหลักการ เพื่อนำเสนอแนวคิดเรื่องธัมมิกสังคมนิยม ท่านได้อาศัยกรอบแนวคิดเกี่ยวกับธรรมะที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นธรรมเนียมปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธคำสอนเรื่องการไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือจิตว่าง เป็นอิสระพ้นจากการผูกพันล่องลอยให้จิตมันเบาไป^{๓๓} เพราะสังคมนิยมมีอยู่แล้วในสภาวะธรรมชาติ เป็นสิ่งสมควรสำหรับการดำรงอยู่ของมนุษย์ สัตว์และระบบ

^{๓๑} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๑๘-๑๙.

^{๓๒} วิเชียร พงษ์ไพบูลย์, ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๖.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

นิเวศน์วิทยาของโลก ในสภาวะธรรมชาติสิ่งมีชีวิตทุกสิ่งจะผลิตตามความสามารถ และบริโภคตามความจำเป็นของตน ไม่มีสิ่งมีชีวิตใดที่จะกักตุนส่วนเกินไว้เพื่อตนเอง ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกสภาวะที่สมดุลนี้ว่า สังคมนิยม^{๓๔} สรรพสิ่งในธรรมชาติมีลักษณะเป็นการพึ่งพิงอาศัยกันมีความเกื้อกูล สัมพันธ์กันอย่างสมดุลและมีเอกภาพ ไม่มีการขัดแย้งเบียดเบียนกัน^{๓๕} “ในสากลจักรวาลมันเป็นระบบสังคมนิยม ดวงดาวไม่รู้ว่ามีมากเท่าไร ในท้องฟ้านั้นมัน อยู่ด้วยกันด้วยระบบสังคมนิยมจักรวาลนั้นจึงจะสามารถอยู่รอดได้ ที่เป็นระบบสังคม นิยมนี้อยู่ร่วมกันได้ โดยไม่ขัดแย้งไม่ล่วงล้ำสิทธิของกันและกัน”^{๓๖}

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า การไม่เอาส่วนเกินนั้นเป็นกฎของธรรมชาติ โดยท่านมองไปที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ที่เป็นไปตามธรรมชาติแล้วไม่มีใครเอาส่วนเกิน ทุกชีวิตบริโภคตามความจำเป็น ไม่มีขุ่นไม่มีนาง ไม่มีที่เก็บไม่มีที่กักตุน ฉะนั้นจึงเอาส่วนเกินไม่ได้ มนุษย์ในระยะแรก ดำรงชีวิตอยู่อย่างถูกต้องและสอดคล้องกับธรรมชาติ โดยที่ถูกระบบธรรมชาติควบคุมไม่ให้เอาส่วนเกินจึงไม่มีปัญหาสังคมมนุษย์จึงอยู่รอดมาได้หลายแสนปี จนมาเป็นพวกเราสมัยนี้เพราะเป็นสังคมนิยมโดยอัตโนมัติของธรรมชาติ ไม่มีการกอบโกยส่วนเกิน มีชีวิตอยู่ด้วยความเมตตากรุณาต่อกัน ทุกคนแบ่งไว้ที่จะเลี้ยงอัตภาพ ที่เหลือเป็นส่วนเกินแก่สังคม^{๓๗} “ถ้าคนไม่เอาส่วนเกินแล้ว มันจะเหลือมาก ส่วนเกินนั้นก็จะต้องตกทอดไปเป็นของคนอื่น คนอื่นก็ไม่ขาดแคลน”พุทธทาสภิกขุยังกล่าวอีกว่า ถ้าทุกคนใช้สิทธิตามธรรมชาติเท่าที่ธรรมชาติยินยอม คือการไม่เอาส่วนเกินแล้ว โลกนี้จะมีความสุขเหมือนกับโลกของพระเจ้าหรือโลกของพระศรีอาริย์ที่ไม่มีความทุกข์ร้อนเลย^{๓๘}

^{๓๔} ทวีวัฒน์ บุญทวีวัฒน์, พุทธทาสภิกขุ กับทฤษฎีธรรมิกสังคมนิยม, หน้า ๒๕.

^{๓๕} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๔.

^{๓๖} โดนัลด์ เค. สเวลเลอร์, ธรรมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕), หน้า ๓๓.

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมิกสังคมนิยม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๓๘) หน้า ๓๓.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

เพราะฉะนั้น หลักการของแนวคิดชมิกสังคมนิยม เป็นสังคมที่มนุษย์ยึดมั่นในธรรม ดำเนินชีวิตตามธรรมชาติ โดยที่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพ มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ดำรงอยู่ด้วยความเสียสละและเอื้อเฟื้อต่อกัน ไม่มีการกอบโกยส่วนเกิน คนในสังคมดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสอดคล้องสมดุล มีความกลมกลืนระหว่างกายกับใจและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยที่ไม่มีการเบียดเบียนต่อกันเพื่อกอบโกยส่วนเกินที่เป็นการเห็นแก่ตัว

๓.๔ ชมิกสังคมนิยม

สังคมแบบชมิกสังคมนิยม ผู้วิจัยมีความประสงค์ศึกษาในกรอบแนวคิดของ ประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ การศึกษา ผู้ปกครอง รูปแบบการปกครอง สังคม และจุดเด่นและจุดด้อยทางรายละเอียด ดังนี้

๓.๔.๑ การศึกษา

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า การศึกษาเป็นส่วนสำคัญในการที่จะกำหนดคุณภาพของคนที่อยู่ในสังคมว่า จะพัฒนาให้สภาพสังคมเป็นไปในทิศทางใด มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างไม่มี ความสงบสุข มีความเดือดร้อนวุ่นวาย เพราะการศึกษาที่เป็นอยู่ยังทำหน้าที่ได้ไม่บรรลุ วัตถุประสงค์ ระบบการศึกษาในปัจจุบัน เป็นเพียงการจัดการศึกษาเพื่อที่จะนำไปประกอบอาชีพ เท่านั้น ไม่เกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติที่แท้จริงของโลกและชีวิต กิจกรรมต่างๆ อย่างที่ เกิดขึ้นในการดำรงชีวิตเพื่อตอบสนองต่อความรู้สึกลึกซึ้งของตนเอง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เกิด ความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวการมีความเห็นแก่ตัวจะก่อให้เกิดผลร้ายตามมามากมาย อันทำให้มนุษย์ไม่ ต่างจากสัตว์ทั่วไป^{๓๕}

พุทธทาสภิกขุเชื่อว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาในขั้นพื้นฐาน ต้องสอนให้มนุษย์มีความรู้ ความสามารถ มีสติปัญญา มีความสามารถที่จะประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากจุดมุ่งหมายในระดับสูงขึ้นไปและจุดมุ่งหมายหลักที่ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญก็คือการศึกษาจะต้องทำลายความเห็นแก่ตัว เพราะความเห็นแก่ตัวเป็นรากเหง้าของการก่อให้เกิด

^{๓๕} สุรัตน์ เพชรนิล, “ปรัชญาการศึกษาของท่านพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๖๒.

ปัญหาต่างๆ ขึ้นมากมาย ถ้าหากการศึกษาสามารถทำให้มนุษย์ทำลายความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวออกไปจากจิตใจได้ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่เห็นแก่ตัวก็หมดไป มนุษย์ก็จะเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ มีการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง และจะนำไปสู่การดำเนินชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข ท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอแนวทางไตรสิกขา เป็นแนวทางที่ถูกต้องประพฤติปฏิบัติและฝึกอบรม ไตรสิกขา คือการปฏิบัติในเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา มิใช่การศึกษาเพียงเพื่อให้รู้เข้าใจ จดจำได้เท่านั้น^{๔๐} พุทธทาสภิกขุได้อธิบายรายละเอียด ดังนี้

๑) ศีล การฝึกปฏิบัติ อบรม ทางกาย วาจา ให้มีลักษณะเป็นสุจริต เลิกละ ลด การกระทำอันชั่วช้า ลามก พุจริต ผิดปกติของการดำรงตนเป็นมนุษย์ พุทธทาสภิกขุ^{๔๑} กล่าวว่าความถูกต้องในการปฏิบัติศีล เป็นการก่อปฏิบัติที่ไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น โดยมีศีล ๕ เป็นหลักพื้นฐาน คือ ๑) ไม่ประทุษร้าย ชีวิตและร่างกายของผู้ใด โดยวิธีใดๆ ๒) ไม่ประทุษร้ายทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น ไม่ลักของผู้อื่น ๓) ไม่ประทุษร้ายของรักของใคร่ของผู้อื่น ๔) ไม่ประทุษร้ายความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมของผู้อื่น ๕) ไม่ประทุษร้ายสติสัมปชัญญะของตนเอง ศีล เป็นแม่บทหรือพื้นฐานของการมีศีลต่างๆ ซึ่งแยกออกไปได้มากมาย การไม่ทำผิดในส่วน of ศีล ก็คือการประพฤติปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องทางกาย วาจา นั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีลในระดับที่ไม่เบียดเบียนหรือการอยู่ร่วมกันด้วยดีโดยสงบสุขในสังคม กล่าวคือ การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย การไม่ละเมิดในกรรมสิทธิ์และทรัพย์สินของกันและกัน การไม่ละเมิดต่อของรักของกันและกัน การไม่หักหาญประทุษร้ายด้วยวาจา และการไม่ซ้ำเติมตัวเองด้วยสิ่งเสียด

๒) สมาธิ ได้ให้ความหมายว่าเป็นการปฏิบัติ ฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้เกิดความมีสมาธิ แล้วนำมาใช้งานหรือใช้ประโยชน์ในทางที่ถูกต้อง ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิดังกล่าว นำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ เช่น การทำงาน เล่นกีฬา ฯลฯ แต่สมาธิที่ถูกต้องตามแนวทางของพุทธทาสภิกขุ^{๔๒} นั้นต้องฝึกอบรมเพื่อก่อให้เกิดความมีสมาธิขึ้น เรียกว่า สมาธิภาวนา เพื่อการจะนำไปสู่

^{๔๐} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบูชา, ๒๕๑๗), หน้า ๔๒๑.

^{๔๑} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาและการรับปริญญาในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๕ - ๘.

^{๔๒} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรมภาคต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๑), หน้า ๖.

ความรู้แจ้งเห็นจริงกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง และผลของการฝึกอบรม ปฏิบัติสมาธิที่ถูกต้องต้องมีลักษณะจิตที่สะอาด ปราศจากมลทิน มีความเข้มแข็ง มั่นคง ไม่หวั่นไหว และพร้อมที่จะทำหน้าที่การงานทุกอย่าง อย่าง โดยเฉพาะการทำให้เกิดความมีปัญญา^{๔๓}

๓) ปัญญา ให้ความหมายว่า เป็นการฝึกอบรม ทำให้เกิดความเข้าใจอันถูกต้องและสมบูรณ์ถึงที่สุด ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่มันเป็นจริง เมื่อรู้สภาพความเป็นจริงแล้วก็จะรู้ว่าชีวิตและสิ่งต่างๆ ไม่มีตัวตนที่แท้จริงอะไรแน่นอนทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นกระบวนการทางธรรมชาติซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกที่มีตัวตนขึ้นมา เมื่อมนุษย์รู้เท่าทันความเป็นจริงก็จะหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นในความมีอยู่แห่งตัวตน ผลดังกล่าวทำให้มนุษย์รู้สึกเบื่อหน่ายสังเวชในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง^{๔๔}

ดังนั้น การศึกษาที่ดีคือการ ศึกษา ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางที่ปฏิบัติสอดคล้องกัน เมื่อปฏิบัติศีลดีและถูกต้องแล้วจะนำไปสู่การเกิดสมาธิทำให้มีจิตใจสงบ บริสุทธิ์สะอาดและมั่นคง ในที่สุดก็จะนำไปสู่การเกิดปัญญา คือความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ผลดังกล่าว จะทำให้มนุษย์รู้ความจริงที่เป็นไปตามธรรมชาติ และจะทำให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้อง ดีงามทั้งกายและใจ การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมก็就会有ความสงบสุข

๓.๔.๒ ผู้ปกครอง

พุทธทาสภิกขุอ้างถึงพระไตรปิฎก ในอัครัญญสูตร ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค มาแสดงว่า การเกิดของโลก สังคมมนุษย์ วัฒนการของโลกการเกิดขึ้นของสถาบัน การปกครอง และผู้ปกครองของผู้ปกครองคนแรก ที่เรียกว่า “มหาสมมติ” คือ คนกลุ่มหนึ่งซึ่งคนส่วนใหญ่เลือกให้เป็น โดยมอบหน้าที่ในการตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิดระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง และยอมสูญเสียสิทธิและเสรีภาพบางประการ เพื่อสงวนไว้ซึ่งสิทธิและการคุ้มครองจากผู้ปกครอง จึงเกิดผู้ปกครองขึ้นตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิด ต่อมาเกิดบุคคลที่ทำให้

^{๔๓} พุทธทาสภิกขุ, *สันติภาพของโลก*, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๑.), หน้า ๒๕๒.

^{๔๔} พุทธทาสภิกขุ, *คำบรรยายหลักพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๒.), หน้า ๗๔.

สังคมพอใจเป็นคนแรกในโลก จนประชาชนเปล่งเสียงว่า “พอใจ พอใจ” บุคคลนี้เรียกว่าราชา ท่านมีความเห็นว่า ราชาที่มีทศพิธราชธรรม เป็นสิ่งที่ประเสริฐสุดแล้วที่สังคมหนึ่งจะมีได้^{๔๕}

แนวคิดเรื่องพระราชามีธรรม หรือ“ธรรมราชา” เป็นแนวคิดที่เป็นหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช ว่าเป็นราชาที่ทรงด้วยทศพิธราชธรรม มีความเมตตาต่อประชาชนในปกครองอย่างเสมอภาค ไม่กดขี่ข่มเหง แนวคิดเรื่องราชาที่มีธรรมนี้มีอิทธิพลต่อสังคมไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีวรรณคดีศาสนาที่แต่งขึ้นเพื่อสนับสนุนความคิดเรื่องธรรมราชา ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง สังคมควรถูกปกครองด้วยผู้ทรงคุณธรรม ลักษณะของผู้ปกครองเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าคนมีคุณธรรมเป็นผู้ปกครอง สังคมทั้งระบบก็จะดีไปด้วย เพราะสังการเมืองที่เกิดขึ้นจากผู้นำทางการเมืองที่มีศีลธรรม และเอาใจใส่ต่อสวัสดิภาพของประชาชนมากกว่าของตนเอง^{๔๖} ผู้นำต้องเป็นผู้เข้มแข็ง เฉลียวฉลาด และเที่ยงธรรมเพราะปกครองในระบอบธัมมิกสังคมนิยม ขึ้นอยู่กับคุณธรรมความรับผิดชอบ ของผู้นำหรือผู้ปกครองเกือบทั้งหมด คุณสมบัติของผู้ปกครองที่พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงบ่อยและมากที่สุดคือ

๑) ทศพิธราชธรรม

กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรปฏิบัติ อันเป็นคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง มี ๑๐ ประการ คือ^{๔๗} ๑) การเสียสละ (ทาน) มีแต่การที่จะให้ ไม่รับ ๒) ความประพฤติที่ดีงาม (ศีล) จะเป็นผู้มีศีลธรรม มีความเป็นปกติ ไม่ถูกกิเลสบังคับ ๓) บริจาคเรื่องที่เลวออกไปเสีย เช่นความเห็นแก่ตัว ๔) ความซื่อตรง (อาชว) ตรงไปตรงมา ๕) ความอ่อนโยน (มัททว) และอ่อนโยน นุ่มนวล แม้แต่ราชกร ๖) ตบะ (ตป) ตรงกับคำว่า บังคับตัวเองอยู่เสมอ (Self Control) ๗) ไม่โกรธ (อกุโธ) โกรธไม่ได้ ๘) ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา) ทำผู้อื่นเดือดร้อนไม่ได้ ๙) ความอดทน (ขันติ) ยอมรับไว้เป็นภาระส่วนตัวที่อดกลั้น ๑๐) ไม่มีพิรุณ (อวิโรธน) ไม่มีพิรุณอุตรีในแง่ใดก็ตาม พุทธทาสภิกขุกล่าวเพิ่มเติมว่า “ทศพิธราชธรรม คือธัมมิกสังคมนิยมที่มีประโยชน์ที่สุด

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ, ธัมมิกสังคมนิยม, หน้า ๕๘.

^{๔๖} ทวีวัฒน์ บุญทริภักดิ์, พุทธทาสภิกขุ กับทฤษฎีธรรมิกสังคมนิยม, หน้า ๔๔.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓.

๒) จักกวัตติสูตร

จักกวัตติสูตร^{๔๘} กล่าวถึงหน้าที่หลักของผู้ปกครองคือ บำบัดทุกข์ บำรุงสุขให้แก่ผู้ใต้ปกครอง ในจักกวัตติสูตรได้กล่าวถึงหน้าที่ของผู้ปกครองในภาพรวมว่า จงจัดการป้องกันและคุ้มครองชนภายในกำลังพลพวกกษัตริย์ตามเสด็จ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคมนและชนบท สมณะพราหมณ์ สัตว์จำพวกนก และเนื้อโดยธรรม สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้น เว้นจากขาดความเมามัว และความประมาท ตั้งอยู่ในขันติ และโสรัจจะ ฝึกตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสแต่เพียงผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณ พราหมณ์เหล่านั้น กาลอันสมควรแล้วควรสอบถาม อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควร เกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ ตลอดกาลนาน

จากพระสูตรนี้ ได้กล่าวถึงหน้าที่ของผู้ปกครองไว้ ๕ ประการ^{๔๙} คือ ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพธรรม เชิดชูธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง ๑) ธรรมการึกษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือจัดอำนาจการรักษาคุ้มครอง ๒) ป้องกันขอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือคนภายใน ๓) อธรรมการห้ามและกั้นการอธรรม คือการจัดการป้องกันแก้ไข ไม่มีการกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหงและความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริตและนิยมธรรม ๔) ธนานุประทาน ปันทรัพย์เฉลี่ยแก่ผู้ยากไร้ทรัพย์ ไม่ให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่นจัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้สุจริต ๕) ปริปัจจา สอบถามปัญหากับพระสงฆ์และนักปราชญ์ มีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทมาช่วยให้เจริญปัญญาและกุศลธรรม หมั่นพบไต่ถามหาความรู้หาความจริงและถกข้อปัญหาต่างๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร

^{๔๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๕๐ / ๔๖๒.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรรมศาสนา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

๒) พรหมวิหาร

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึงความเมตตาไว้หลายแห่งและหลายหมวด ในพระไตรปิฎกและในหนังสือต่างๆ แต่ในที่นี้จะทำการศึกษาความหมายและลักษณะของเมตตา ในพรหมวิหารที่พุทธทาสภิกขุเสนอไว้ในแนวคิดทางการเมืองของท่าน เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองหรือผู้นำในระบบธรรมาภิบาล ซึ่งเป็นการนำหลักธรรมในเรื่องการไม่เห็นแก่ตัวมาประยุกต์ใช้กับสังคมการเมือง โดยเน้นเรื่องการละตัวตน เพื่อให้เกิดความไม่เห็นแก่ตัว แล้วกลายเป็นผู้มีพรหมวิหารเกิดขึ้น^{๕๐} เป็นธรรมสำหรับทุกคนที่ร่วมกันในสังคม จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติเพื่อรักษาคุณภาพของสังคมไว้ โดยเฉพาะผู้นำหรือผู้นำจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี คือจะต้องมีพรหมวิหาร ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เมตตา ความรักความปรารถนาดี ๒) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ๓) มุทิตา ความยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี และ ๔) ความวางใจเป็นกลาง^{๕๑}

๑) มรรคมืองค์ ๘

พุทธทาสภิกขุ ได้นำเสนอระบบการเมืองแบบ “ธรรมาภิบาล” เป็นทางสายกลาง คือมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมืองค์ ๘^{๕๒} ในทางพระพุทธศาสนาหมายถึงการเมืองที่ประกอบด้วย ธรรม มีหลักการคือทุกคนทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและทำงานอย่างเต็มที่ ไม่สะสมส่วนเกิน ต้องเจียดจ่ายให้สังคม พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า การปฏิบัติอริยมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทาเรียกว่า พุทธจริยธรรมที่สาม ซึ่งจะเป็นที่สิ้นสุดของกรรมดีและกรรมชั่ว ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าอริยมรรคนี้เป็นสิ่งที่เหนือดีเหนือชั่ว และมีผลทั้งปวง มันจึงดับราคะ โทสะและโมหะได้^{๕๓}

^{๕๐} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมาภิบาล, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนวัฒนธรรม, มปป.), หน้า ๗, อ้างใน อัญญา แก้วทองกุล, การศึกษาเปรียบเทียบ : การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนาในทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ และมหาตมะ คานธี, หน้า ๔๕.

^{๕๑} ที. ม. (ไทย) ๑๐/ ๓๒๗ / ๒๕๖.

^{๕๒} พ.อ.ดิ. (ไทย) ๒๕ / ๕๐ / ๔๖๒.

^{๕๓} พุทธทาสภิกขุ, หลักธรรมสำหรับนักศึกษา และวิธีการเข้าถึงพุทธธรรม, อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพท่านผู้หมื่นฉวี ธรรมศักดิ์มนตรี ท.จ. ๒๕๑๒. (กรุงเทพมหานคร: มปป), หน้า ๗, อ้างใน อัญญา แก้วทองกุล, การศึกษาเปรียบเทียบ : การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนาในทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ และมหาตมะ คานธี, หน้า ๔๖.

อริยมรรค หรืออัฐังคิคมรรค^{๕๔} มาจากคำว่าอริยะ แปลว่าประเสริฐ กับ มรรค แปลว่า หนทาง วิธีทาง เมื่อรวมกันเป็น อริยมรรคจึงหมายถึงทางดำเนินของพระอริยะ ทางอันประเสริฐ ซึ่งนำไปสู่ความหลุดพ้น ปฏิปทาที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นพระอริยะ อันหมายถึงข้อปฏิบัติทั้ง ๘ ที่ผู้ใด ปฏิบัติได้อย่างสมบูรณ์แล้ว จิตของเขาก็จะบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน เปลี่ยนภาวะจากความเป็น ปุถุชนเป็นอริยชน อริยมรรคเป็นการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา โดยมีจุดมุ่งหมายคือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ ดังพระพุทธพจน์ว่า ธรรมที่สิ้นความกำหนัดยินดีในกาม (ราคะ) ความ ประทุษร้าย (โทสะ) และความหลงไม่รู้ตามความเป็นจริง (โมหะ) นอกจากนี้ มัชฌิมปฏิปทายัง เรียกได้อีกหลายชื่อ เช่นเรียกทุกขโรธคามินีปฏิปทา^{๕๕} คือความดับต้นหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ซึ่ง หมายถึงความสิ้นกำหนัด หรือคลายออกให้หายคิด^{๕๖} ความสละ ความพ้น และความไม่อาลัยใน ตัณหา ดังพระพุทธพจน์ว่า ข้อนี้แลเป็นทุกขนิโรธคามินี คืออริยมรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒) สัมมาสังกัปปะ (คำริชอบ) ๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔) สัมมากัมมันตะ (ประพฤติดีชอบ) ๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖) สัมมาวายามะ (ความ พยายามชอบ) ๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘) สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ) คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัดจากกิเลส นิ वर्ณอยู่เป็นปกติ เห็นได้ว่า พุทธทาสภิกขุเน้นถึงแก่นของพระพุทธศาสนา คือถ้าผู้ปกครองมีธรรม คือมรรคมืองค์ ๘ แล้ว ย่อมจะนำไปสู่หนทางการพ้นทุกข์ของสังคม คือ สามารถใช้ธรรมะเข้าแก้ปัญหาสังคมและการเมืองได้

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า การจัดสังคมที่เป็นเป็นสุขไม่ต้องใช้อำนาจ แต่ต้องให้คนใน สังคมมีศีลธรรมเป็นรากฐานและการเมืองก็เป็นระบบศีลธรรมไปด้วย เพราะเป็นปัจจัยแห่ง สันติภาพ^{๕๗} พระพุทธศาสนาถือว่าปัญหาเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ในโลก ความทุกข์เป็นเรื่องที่

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕๑.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๑.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๕.

^{๕๗} พุทธทาสภิกขุ, ฟาสทางประชาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หนังสือธรรม บุษบา, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑.

สำคัญตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่ต้องทำให้สิ้นไป เริ่มต้นตั้งแต่ปัญหาเล็กน้อยจนถึงปัญหาใหญ่สุดของมวลหมู่สัตว์ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีหลักธรรมที่เป็นทางเลือกจากการหนีจากความทุกข์เหล่านั้น

สรุปความได้ว่า พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดทางการเมืองที่เกี่ยวผู้ปกครองว่าควรจะต้องมีหลักธรรมต่างๆ เหล่านี้ ใช้หลักธรรมสำหรับผู้ปกครองมากกว่า ผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง เพื่อที่จะปกครองบ้านเมืองให้มีความสงบร่มเย็น หลักธรรมต่างๆ ที่พุทธทาสได้เสนอนั้น ท่านเห็นว่าหลักธรรมข้อทศพิธราชธรรมมีความเหมาะสมกับสังคมไทยมากที่สุด เพราะในยุคสมัยปัจจุบันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติอยู่แล้ว ตามพระราชปณิธานของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ ความว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ซึ่งข้อความนี้ได้เป็นที่ประจักษ์ต่อพสกนิกรโดยทั่วไปถึงการปฏิบัติ ตามพระบรมราชปณิธานของพระองค์

๓.๔.๓ การปกครอง

สภาพทางสังคมและการเมืองของประเทศไทยช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๕๑๖ – ๒๕๑๙ นั้น เป็นช่วงที่มีความวุ่นวายทางสังคม และการเมืองสูงมาก กระแสความคิดเรื่องประชาธิปไตย และสังคมนิยมมาร์กซิสต์ หรือลัทธิคอมมิวนิสต์กำลังต่อสู้กันอย่างรุนแรง อัตราส่วนขยายตัวของเศรษฐกิจไม่สอดคล้องกับสภาพการพัฒนาทางการเมือง กลุ่มพลังทางการเมืองเรียกร้องประชาธิปไตย ผู้นำในขณะนั้นใช้อำนาจเผด็จการ จากสภาพเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ทำให้พุทธทาสภิกขุ วิพากษ์วิจารณ์ข้อบกพร่องที่เกิดจากระบบการเมือง โดยเสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหา ด้วยนำธรรมะมาใช้ปฏิบัติในทางการเมือง เพราะการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยและสังคมนิยมต่างก็ใช้ไม่ได้เหมือนกัน ไม่มีระบบการเมืองไหนที่จะสร้างสันติภาพขึ้นมาได้ แนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ทำให้เรามองเห็นความบกพร่องของประชาธิปไตยและทุนนิยมเสรี ซึ่งละเลย ศีลธรรม และสร้างความเจริญแบบไม่ยั่งยืนในปัจจุบัน^{๕๘} ข้อบกพร่องของระบบการเมือง ๔

^{๕๘} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : คณะวิชาอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

ประเภท คือระบบวัตถุนิยม ระบบทุนนิยม ระบบประชาธิปไตย และระบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์ (Marxism) ดังต่อไปนี้

๑) ระบบวัตถุนิยม

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ระบบวัตถุนิยมเป็นแนวทางที่ทำให้เกิดปัญหาสร้างปัญหาอย่างทุกวันนี้ ท่านได้กล่าว ไว้ในการแสดงปาฐกถาธรรมว่า “โลกเต็มไปด้วยความร้อนทำลายกันด้วยอาวุธ สงครามเย็นทำลายกันด้วยสติปัญญา คือแผนทางการเมือง”มันมีไปทั่วระแวงเป็นสงครามบ้ำบอ ทำไปอย่างไม่มีเหตุผล ในโลกนี้มีแต่เทคโนโลยีในการส่งเสริมกิเลสในทางฝ่ายวัตถุซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาล สรุปได้ว่า ลัทธิวัตถุนิยมเป็นมูลรากของระบบประชาธิปไตย โดยส่งเสริมให้แต่ละคนทำตามกิเลสของตนอย่างเต็มที่ ทำให้เกิดการเอาเปรียบและการขัดแย้งกัน^{๕๕}

๒) ระบบทุนนิยม

พุทธทาสภิกขุ มีทัศนะที่เห็นว่าทุนนิยมเสรีเป็นผลผลิตของระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ประเทศที่เป็นประชาธิปไตยจะเป็นประเทศทุนเสรีนิยมด้วย ซึ่งจะพูดถึงความสำเร็จทางเศรษฐกิจของทุนนิยม โดยผลสำเร็จและร่ำรวยจะตกอยู่กับคนกลุ่มเดียว คนส่วนใหญ่ได้ส่วนแบ่งเพียงเล็กน้อย เพราะเป็นระบบที่ส่งเสริมให้บุคคลกระทำตามความต้องการของตนอย่างเต็มที่ และยังสะสมทุนในการผลิต ก่อให้เกิดชนชั้นนายทุนและกรรมาชีพขึ้น แต่โดยพื้นฐานแล้ว ผลประโยชน์ของทั้งสองชนชั้นนั้นแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แนวความคิดของพุทธทาสภิกขุเน้นคนส่วนใหญ่ ท่านเน้นศีลธรรม คือคนให้โดยเต็มใจมากกว่าสังคมนิยมที่ยากไร้ โดยวิธีต่อสู้เรียกร้องโดยวิธีต่างๆ พุทธทาสภิกขุ ได้ชี้ให้เห็นข้อแตกต่างทางทัศนะคติอย่างชัดเจนว่า สังคมที่จะมีความสุขอย่างแท้จริงนั้น คนในสังคมต้องมีทัศนะที่ตรงข้ามกับทุนนิยมเสรี คือต้องไม่ถือเอากำไรเป็นที่ตั้ง ซึ่งจะเห็นว่านายทุนสมัยนี้มีทัศนะคติที่จะเอากำไรมากเกินควร เช่นเมื่อคิดถึง

^{๕๕} ปาฐกถาธรรมของ ท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งถ่ายทอดออกอากาศ ณ วันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๓ ทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย, นิตยสารพุทธจักร, ปีที่ ๓๕ ฉบับวันที่ ๑ มกราคม (๒๕๒๓) : ๗. อ้างใน อัญญา แก้วทองกุล, การศึกษาเปรียบเทียบ : การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนาในทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ และมหาตมะ คานธี”, หน้า ๓๕.

รายจ่ายของนายทุน จะคิดละเอียดถึง ค่าเสื่อมราคา ค่าสึกหรอ ค่าเสียเวลาเป็นต้น ดังนั้น ที่คิดว่าไม่เอากำไรเกินควรก็เป็นการเอากำไรเกินควรอยู่ การคิดในลักษณะเช่นนี้เป็นการคิดเอาประโยชน์ใส่ตัวให้มากที่สุด ก่อนที่จะแจกจ่ายให้ผู้ใช้แรงงาน ปรัชญาชนิดนี้จึงเป็นปรัชญาที่เน้นการเอา ไม่เน้นการให้ เป็นปรัชญาของคนที่เป็นทาสกิเลส ไม่ใช่ปรัชญาของคนที่เป็นทาสกิเลส^{๖๐} ท่านแสดงให้เห็นว่าคนที่มีความดีธรรมจะรู้จักการให้ และการให้เท่านั้นที่จะนำความสุขไปสู่คนส่วนใหญ่

๓) ระบบประชาธิปไตย

พุทธทาสภิกขุ มีทัศนะที่เชื่อว่าระบบประชาธิปไตยจะเป็นระบบการเมืองที่ดีที่สุดเมื่อมีธรรมะกำกับ ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรมะแล้ว ระบบประชาธิปไตยเลวร้ายที่สุดยิ่งกว่าระบบใดด้วยคนสมัยปัจจุบันยังขาดธรรมะกันอยู่ ระบบประชาธิปไตยนั้นไม่เหมาะที่จะนำมาใช้เพราะว่ามันคิดเกินไปสำหรับจะนำไปกับคนที่ไม่มีกิเลส^{๖๑} พุทธทาสภิกขุตำหนิระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นเรื่องที่มีเหตุผล เพราะประชาธิปไตยเป็นระบบที่ทำลายศีลธรรม แม้ไม่ได้ทำลายโดยการสอนหรือปฏิบัติในทางทำลายโดยตรง แต่การไม่สนใจศีลธรรม มีส่วนทำให้ศีลธรรมออกจากระบบสำคัญๆ เช่นการเมือง การเศรษฐกิจหรือบางส่วนของกฎหมาย ทำให้คนรู้จักศีลธรรมน้อยลง ซึ่งเป็นการทำลายโดยการปิดโอกาสการรู้ศีลธรรมของคน แม้จะมีการสอนเรื่องศีลธรรมในระบบการศึกษา แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญอะไรมากนัก

ประเด็นที่พุทธทาสภิกขุโจมตีประชาธิปไตยนั้น ไม่ได้หมายความว่าปฏิเสธหลักการของระบบประชาธิปไตย แต่ตรงกันข้าม ท่านได้ยอมรับและเห็นด้วยกับเจตนารมณ์ของประชาธิปไตย ได้แก่ เสรีภาพ ความเสมอภาคและภราดรภาพว่า เป็นเจตนารมณ์ที่สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงมีอุดมคติได้วางหลักการที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของประชาธิปไตย^{๖๒} ที่มีรูปแบบความสอดคล้องกับการปกครองคณะสงฆ์ เพราะคณะสงฆ์นั้นถือเสียง

^{๖๐} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๑๕๒.

^{๖๑} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕) หน้า ๓๑๓.

^{๖๒} พุทธทาสภิกขุ, พุทธธรรมกับเจตนารมณ์ประชาธิปไตย, ใน ปาฐกถาชุดพุทธธรรม, (ไชยา

ข้างมากเป็นใหญ่ การออกเสียงถือหลักของความเสมอภาค สงฆ์ทุกรูปมีความเท่าเทียมในการออกเสียง ในทางตรงกันข้ามท่านกลับสนับสนุนหลักการของประชาธิปไตยดังได้อ้างกันมากในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ประเด็นที่ท่านได้วิพากษ์วิจารณ์อยู่ที่ว่า “ประชาธิปไตย (ที่ไม่สมบูรณ์) เปิดโอกาสให้คนใช้ประโยชน์อย่างไม่ถูกต้อง ทำให้คนเบียดเบียนทำร้ายกันด้วยอำนาจของความเห็นแก่ตัว”^{๖๓} เพราะท่านมีความเชื่อพื้นฐานว่า ความเห็นแก่ตัวเป็นสาเหตุที่สำคัญของปัญหาสังคมต่างๆ รวมทั้งปัญหาและข้อบกพร่องของระบบการเมืองด้วย

๔) ระบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์ (คอมมิวนิสต์)

พุทธทาสภิกขุมีทัศนะว่า ระบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์ เป็นระบบการเมืองที่เกิดจากการบีบคั้นของระบบทุนนิยมและการแก้แค้นต่อระบบนายทุน แม้จะเป็นระบบที่มุ่งต่อระบบส่วนรวมก็ตาม แต่เป็นระบบการเมืองที่ไม่มีธรรมะ ท่านเรียกว่าเป็นสังคมนิยม ประกอบอยู่ด้วยความอาฆาต จองเวร โกรธแค้น และน้อยเนื้อต่ำใจ ใช้กิเลสเข้าใส่กัน^{๖๔} จึงทำให้ระบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์นั้นเป็นระบบสังคมนิยมที่ไม่สมบูรณ์ แต่พุทธทาสภิกขุเห็นว่าระบบสังคมนิยมที่เป็นอยู่ยังดีกว่าระบบประชาธิปไตยที่ไม่ยอมให้ทุกคนทำอะไรได้ตามใจกิเลสของตัวเอง แต่สังคมนิยมมีกฎเกณฑ์ในตัวเองและต้องเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ถึงจะนำมาใช้กับคนที่ไม่มีศีลธรรม ระบบนี้ก็ยังปลอดภัยกว่าระบบไม่เห็นแก่ผู้อื่น^{๖๕} วิธีการของประชาธิปไตยนั้นมีข้อบกพร่องบางประการ เพราะว่า “ประชาธิปไตยอึดอาดชักช้า ไม่ทำประโยชน์ได้ทันเวลา”^{๖๖} หากมีการปกครองโดยวิธีเผด็จการ ให้อำนาจแก่บุคคลคนเดียวตัดสินใจ จะทำให้การดำเนินการของระบบการเมืองเป็นไป

สุราษฎร์: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๐), อ้างใน อัญญดา แก้วทองกุล, “การศึกษาเปรียบเทียบ : การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนาในทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ และมหาตมะ คานธี”, หน้า ๓๗.

^{๖๓} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๓๔๗.

^{๖๓} พระไพศาล วิสาโล, “ท่านพุทธทาสภิกขุกับธรรมิกสังคมนิยม” พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย, หน้า ๖๕.

^{๖๔} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๒๓๗.

^{๖๕} พุทธทาสภิกขุ, “สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา”, หน้า ๖๕.

^{๖๖} พุทธทาสภิกขุ, ฟังสาธระหว่าง ๘๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๗๕.

ได้และมีประสิทธิภาพ จะช่วยให้เกิดผลอย่างรวดเร็ว ไม่ต้องเสียเวลาผ่านขั้นตอนต่างๆ มากมาย และยังไม่เหมาะสมกับประชาชนที่ไม่เป็นธรรมด้วย^{๖๓} เฝื่อนการตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ มีลักษณะ ๒ ประการ คือ ๑) การมีผู้ปกครองคนเดียวบริหารประเทศโดยไม่ต้องขอความเห็นชอบจากประชาชน ๒) ประชาชนถูกจำกัดสิทธิ ไม่อาจทำตามใจปรารถนาได้ทุกอย่าง^{๖๔}

เพราะฉะนั้น วิธีการเฝื่อนการตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ เป็นวิธีการแก้ปัญหาที่รวดเร็ว แต่เป็นเฝื่อนการโดยผู้ปกครองที่มีธรรม เพื่อจุดมุ่งหมายของการแก้ปัญหา และพัฒนาสังคมการเมืองให้รวดเร็ว ไม่ใช่เฝื่อนการเพื่อตัวเองหรือเพื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยที่พุทธทาสภิกขุเชื่อว่า ผู้ปกครองที่มีธรรมปกครอง ยังสามารถทำได้ง่ายกว่าให้คนทั้งประเทศมีธรรมและรู้จักปกครองกันเอง ด้วยเหตุผลข้อนี้ท่านจึงมองข้อบกพร่องระบอบประชาธิปไตยว่า จะก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้ ต้องให้ประชาชนส่วนมากมีธรรมและรู้จักสิทธิหน้าที่ของตนเสียก่อน เพราะฉะนั้นพุทธทาสภิกขุเรียกวิธีการปกครองที่ผู้ปกครองใช้วิธีเฝื่อนการโดยมีธรรม

๓.๔.๔ สังคม

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงสังคมในอุดมคติของท่านว่า พื้นฐานของสังคมที่ดีมีลักษณะดังนี้^{๖๕} ๑) ต้องมีระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้อง เป็นระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของธรรมสอดคล้องและเกื้อกูลกันตามธรรมชาติ เคารพชีวิตและมีความเมตตากรุณาต่อกัน ๒) ต้องมีระบบประสานประโยชน์ที่ถูกต้อง ให้คนที่ต่างกันสามารถอยู่ร่วมกันได้ เช่นคนมั่งมีกับคนยากจน เจ้าของทุนกับเจ้าของแรงงาน โดยไม่แบ่งฝักฝ่ายทำลายกัน ๓) ต้องมีลักษณะการเมืองที่ถูกต้อง คือ ต้องอยู่กันได้ในโดยสงบสุขโดยไม่ต้องใช้อำนาจ ๔) ต้องมีระบบการปกครองที่ถูกต้อง คือ เป็นธัมมิกประชาธิปไตย หมายถึง ประชาธิปไตย ที่ประกอบไปด้วยธรรม กล่าวคือพลเมืองจะต้องมีธรรมกำกับ ๕) ต้องมีระบบศีลธรรม ศาสนา และวัฒนธรรมที่ถูกต้อง สามารถอำนวยความสะดวกเป็นไปเพื่อสันติภาพ ๖)

^{๖๓} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย, หน้า ๖๗.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖-๖๗.

^{๖๕} พระคณฺฐี เมธังกูโร และคณะ, การพัฒนาสังคมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๕-๑๑.

ต้องมีการศึกษาที่ถูกต้อง การศึกษาที่จะถูกต้องจะ สร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีความสัมพันธ์กับบุคคลที่อยู่แวดล้อม ๗) ต้องมีระบบนิเวศวิทยาที่ถูกต้อง ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าควรจัด ให้อยู่เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ไม่ควรอยู่กันเป็นมหานคร เพราะการเป็นมหานคร ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆมากมาย ทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อม และสุขภาพอนามัย

พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างสังคมต้นแบบ คือ สังคมสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์เป็นตัวอย่างของบุคคลที่ไม่กอบโกยส่วนเกินและบริโภคเกินความจำเป็น เพื่อให้พัฒนาตนเอง การดำเนินชีวิตพระภิกษุสงฆ์ จึงเป็นต้นแบบของสังคมที่ดี แต่พุทธทาสภิกขุ ก็ไม่ได้สนับสนุนให้ทุกคนมาบวชเป็นพระทั้งหมด เพียงแต่ต้องการให้นำเอาเจตนารมณ์ของสังคมสงฆ์ไปใช้ในสังคมฆราวาส พุทธทาสภิกขุมีความคิดที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยม มีวิธีปฏิบัติงานเป็นเผด็จการ คือเผด็จการโดยธรรม ในฐานะที่พระองค์เป็นธรรมราชา พระองค์จึงทรงบัญญัติวินัยมาควบคุมกำกับเพื่อไม่ให้พระสงฆ์แสวงหาเกินความจำเป็นและพอดี พระพุทธเจ้าเป็นผู้บัญญัติกฎหมายและปกครองสงฆ์ด้วยอำนาจเผด็จการโดยธรรมเช่นพระพุทธเจ้าแล้ว ถ้าสังคมการเมืองมีรูปแบบการปกครองที่เหมือนสังคมสงฆ์แล้ว จะทำให้สังคมสงบและเป็นสังคมที่ดีเพราะพระราชาก็เป็นสังคมนิยม มุ่งประโยชน์เพื่อสังคมเป็นใหญ่

ดังนั้น สรุปได้ว่า รัชมิกสังคมนิยมมีพื้นฐานมาจากสังคมที่อยู่ร่วมกันโดยไม่เอาเปรียบธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ กล่าวคือ อยู่ร่วมกันโดยดุลยภาพ ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความเสียสละ รู้จักประมาณและเอื้อเฟื้อต่อกัน ผู้ครองต้องมีธรรมะและใช้ธรรมะเข้ามาเป็นตัวควบคุม ปกครองโดยใช้วิธีการเผด็จการแบบพระพุทธเจ้าในการปกครองสังคมสงฆ์ มีตัวอย่างคือที่ให้อยู่อย่างพอดีและไม่สะสมส่วนเกิน เพราะการสะสมกักตุนเป็นต้นเหตุทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว หลักการของรัชมิกสังคมนิยม ที่สำคัญสังคมที่ดีต้องมีความสัมพันธ์และสอดคล้องที่เกี่ยวข้อง การเอื้อเฟื้ออันเป็นหัวใจหลัก รัชมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุจะเกิดขึ้นได้เพราะมนุษย์จะมีความเข้าใจที่ถูกต้อง ตรงกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เห็นกายกับใจเป็นสิ่งเดียวกันแยกจากกันไม่ได้ เป็นสังคมที่มนุษย์ยึดมั่นในธรรม ดำเนินชีวิตตามธรรมชาติ

๓.๕ จุดเด่นและจุดด้อยแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ

แนวคิดในชั้นมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุ เมื่อนำมาศึกษาลักษณะต่างๆ ของแนวคิดทางการเมืองแล้ว พบว่ามีจุดเด่นและจุดด้อย ผู้วิจัยจะนำเสนอในแต่ละด้าน ดังนี้

๓.๕.๑ จุดเด่นแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ

๑) จุดเด่นของแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุที่เห็นได้ชัดเจน ก็คือ ความประนีประนอมสูง แม้ท่านมีลักษณะที่โต้แย้งในบางประเด็นเช่น ความบกพร่องของประชาธิปไตย หรือให้ความสำคัญกับวิธีเผด็จการ และเป็นการนำหลักการหรือแนวคิดของศาสนาและลัทธิต่างๆ มาอธิบายแนวคิดของท่านได้ดียิ่ง ซึ่งมีเป้าหมายของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยเริ่มจาก ต้องควบคุมความเห็นแก่ตัวของตนเสียก่อน^{๑๐} และเคารพกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ๑) เป็นไปเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ๒) การควบคุมตัวเองเพื่อไม่ให้ละเมิดประโยชน์ของส่วนรวมเอื้อเพื่อเผ่าพันธุ์ ๓) ต้องมีความเคารพต่อสรรพสิ่งมีชีวิต และมีเมตตากรุณาต่อกัน^{๑๑} ทั้งสามหลักการเป็นระบบที่สังคมนิยมจะต้องพึ่งพาอาศัยกัน เป็นระบบที่สร้างประสิทธิภาพให้เกิดขึ้นในมวลมนุษยชาติ

๒) ให้ความสำคัญต่ออุดมมุงหมายมากกว่ากระบวนการ กล่าวคือ ไม่ว่าจะใช้การปกครองระบบใด ถ้าทำให้สังคมมีความสุขและได้รับประโยชน์ประกอบด้วยถือว่าใช้ได้ ท่านจึงยกย่องวิธีการเผด็จการโดยธรรม เพราะเผด็จการโดยผู้มีธรรม จะรวดเร็วในการพัฒนาด้านต่างๆ เพราะเผด็จการเป็นวิธีการปฏิบัติงานที่ทำให้ได้ผลเร็ว เพราะประชาธิปไตย มันล่าช้า^{๑๒} ผู้ปกครองที่มีธรรม และใช้วิธีการเผด็จการแล้วยังดี สังคมนิยมดี ต้องมีเครื่องมือเป็นเผด็จการ พระราชาที่มีทศพิธราชธรรมจะเป็นเผด็จการที่ดีที่สุด^{๑๓}

^{๑๐} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๖๒.

^{๑๑} ประเวศ วะสี, สอนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก, หน้า ๗.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับการเมือง, หน้า ๑๘๓.

^{๑๓} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ธรรมรัฐ – ธรรมราชา, (กรุงเทพมหานคร : คณะวิชาอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๐.

๓.๕.๑ จุดด้อยแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ

๑) ธรรมิกสังคมนิยมขาดความชัดเจนแห่งความจริงบางส่วนคือ พุทธทาสภิกขุใช้ธรรมชาติมาเปรียบเทียบให้เห็นว่าลักษณะสังคมนิยมเป็นอย่างเดียวกับสังคมสัตว์ คืออยู่ร่วมกันโดยไม่ขัดแย้งกัน ไม่ล่วงล้ำกัน และท่านได้กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันเป็นระบบการพึ่งพาอาศัยกัน ไม่มีความขัดแย้งหรือผิดไปจากระบบ เปรียบเทียบการไม่เอาส่วนเกินเกี่ยวกับสัตว์และพืช แต่ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้วทั้งต้นไม้และนกไม่เอาส่วนเกินก็เพราะธรรมชาติบางสิ่งเอาส่วนเกินไม่ได้ เพราะไม่รู้จักเอาส่วนเกิน หรือการสะสมของสัตว์อาจเป็นอันตรายที่จะทำให้สัตว์ใหญ่ล่วงรู้ที่อยู่ของตนเองเป็นอันตรายได้^{๓๔}

๒) การนำสังคมของมนุษย์มาเปรียบเทียบกับสังคมของสัตว์ ไม่สามารถเปรียบเทียบกันได้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ไม่ตายตัว เปลี่ยนแปลงตามค่านิยมและสถานการณ์ ส่วนการพึ่งพาอาศัยท่านได้บอกว่าเป็นสภาวะธรรมชาติ ความขัดแย้งไม่ใช่สภาวะธรรมชาติ เมื่อพิจารณาตามข้อเท็จจริงแล้ว ในธรรมชาติมีการขัดแย้งอยู่ทั่วไป เช่นสัตว์ใหญ่กินสัตว์เล็ก และเมื่อพิจารณาในข้อเท็จจริงในด้านของการแสวงหาธรรมราชาแล้ว จะต้องเป็นผู้ละกิเลสจริง และการแสวงหาจะใช้วิธีไหนที่ได้ผู้ปกครองเป็นธรรมราชา นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญในการวัดความเป็นธรรมราชาจะอยู่ได้นานเท่าไร ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ามาใช้ในการสังคมไทยได้ยากในปัจจุบัน

๓.๖ สรุปแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ

แนวคิดทางการเมือง คือระบบที่เป็นองค์อย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการเมือง มีจุดประสงค์เพื่อสนับสนุนความเชื่อ เพื่อเผยแพร่ความคิดทางการเมืองนั้นให้รับรู้และปฏิบัติตามสภาพของสังคม เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันตลอดเวลา ความคิดทางการเมือง ต้องอาศัยอิทธิพลจากปัจจัยของสภาพของสังคม และสถานการณ์ทางการเมือง เช่นแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ ที่ก่อรูปแนวคิดจากปัจจัยสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ และพื้นฐานในกรอบกว้างที่สงบสุขและเคร่งครัดในการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทมาตั้งแต่ด้วยเยาว์ และได้รับการหล่อหลอมความคิดต่างๆ ทำให้ท่านสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง และยังมี

^{๓๔} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๒๓.

ความรู้รอบด้าน ทั้งศาสนาวิทยา ปรัชญา วิทยาศาสตร์และโบราณคดี ท่านยังเป็นผู้ที่สนใจในเหตุการณ์บ้านเมือง เป็นแนวคิดที่มีลักษณะเน้นสันติวิธีและความประนีประนอมสูง

เหตุการณ์สังคมการเมืองช่วง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ - ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ มีอิทธิพลต่อการก่อรูปแนวคิดทางการเมืองของท่านเป็นอย่างมาก พุทธทาสจึงเสนอการเมือง “ธัมมิกสังคมนิยม” เข้ามาเพื่อแก้ไขปัญหาเพื่อเป็นทางออกของสังคมการเมืองไทยยุคนั้น ธัมมิกสังคมนิยม เป็นสังคมในอุดมคติที่เป็นลักษณะเฉพาะของพุทธทาสภิกขุ มีธรรมะหรือกฎธรรมชาติเป็นพื้นฐานของสังคม มุ่งเน้นความสัมพันธ์ของคนในสังคม ให้ดำเนินชีวิตด้วยกันอย่างสอดคล้อง สมดุล เมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อกัน ความเท่าเทียมกันในสังคม จัดระบบกับคนจำนวนมากให้อยู่กันโดยปราศจากปัญหา โดยไม่ต้องใช้อำนาจหรือกฎหมาย เพราะ สังคมการเมืองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติเพื่อให้สังคมอยู่อย่างเป็นปกติ จะต้องไม่ละเมิดหรือทำลายธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุเห็นว่าการเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับคนทุกคน ต้องร่วมกันแก้ไขโดยไม่ใช้ความรุนแรง อาวุธหรือการประทุษร้าย ถ้าทุกคนมีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ดำรงอยู่ด้วยความเสียสละและเอื้อเฟื้อต่อกัน โดยมองเห็นทุกคนเป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บและตาย โดยเฉพาะการไม่เห็นแก่ตัว ไม่มีการกอบโกยส่วนเกิน เพราะปัญหาของสังคมเกิดจากความเห็นแก่ตัว

ศึกษาที่ดีคือการศึกษาไตรสิกขา ได้แก่ สีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางที่ปฏิบัติสอดคล้องกัน เมื่อปฏิบัติศีลดีและถูกต้องแล้วจะนำไปสู่การเกิดสมาธิทำให้มีจิตใจสงบ บริสุทธิ์ สะอาดและมั่นคง ในที่สุดก็จะนำไปสู่การเกิดปัญญา และเป็นพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องดีงามทั้งกายและใจ การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมก็就会有ความสงบสุข โดยเฉพาะในธัมมิกสังคมนิยม ที่พุทธทาสภิกขุเชื่อว่าสังคมการเมืองจะพัฒนาได้รวดเร็ว และประชาชนจะได้รับความสุข จะต้องใช้วิธีการปฏิบัติงานแบบเผด็จการ แนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุจึงมีลักษณะที่ให้ความสำคัญกับวิธีการมากกว่าระบบ หรือจุดมุ่งหมายมากกว่าวิธีการ ท่านจึงให้ความสำคัญกับวิธีการเผด็จการ เป็นวิธีการแก้ปัญหาที่รวดเร็ว แต่เป็นเผด็จการโดยผู้ปกครองที่มีธรรม เพื่อจุดมุ่งหมายของการแก้ปัญหา และพัฒนาสังคมการเมืองให้รวดเร็ว และง่ายกว่ากว่าให้คนทั้งประเทศมีธรรมและรู้จักปกครองกันเอง ด้วยเหตุผลข้อนี้ท่านจึงวิจารณ์ข้อบกพร่องระบอบประชาธิปไตยว่า มีความล่าช้าต่อการปฏิบัติงานพัฒนาเพื่อประชาชนในสังคมได้ จุดเด่นของแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ ก็คือความประนีประนอมสูง แม้

ท่านมีลักษณะที่โต้แย้งในบางประเด็นเช่น ความบกพร่องของประชาธิปไตย หรือให้ความสำคัญกับวิธีเผด็จการ แต่มีจุดมุ่งหมายก็เพียงเพื่อประโยชน์ของผู้อยู่ใต้ปกครองหรือประโยชน์ของสังคมเป็นสำคัญ ส่วนจุดด้อยคือ รัชมังคลาภิเษมเป็นสังคมในอุดมคติ ที่ขาดความชัดเจนแห่งความจริงบางส่วน ซึ่งในความเป็นจริงคงเป็นไปได้ทั้งหมด ความต้องการหรือความอยากได้ใคร่ดีเป็นธรรมชาติของมนุษย์ จึงยากที่จะเป็นจริงในทางปฏิบัติ ที่อยู่ร่วมกันโดยไม่ขัดแย้งกัน ไม่ล่วงล้ำกัน และท่านได้กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันเป็นระบบการพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อพิจารณาในข้อเท็จจริงในด้านของการแสวงหาธรรมราชาแล้ว การแสวงหาจะใช้วิธีไหนที่ได้ผู้ปกครองเป็นธรรมราชา นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญที่นำมาใช้ในสังคมไทยได้ยากในปัจจุบัน

ที่กล่าวมา เบื้องต้น เราได้ศึกษาปรัชญาการเมืองของเพลโต และแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ ทำให้เข้าใจถึงจุดมุ่งหมายในสังคมอุดมคติตามที่เสนอของทั้งสองท่าน ทำให้เรามีแนวทางในการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทางการเมือง เป็นลำดับในบทต่อไป

